

Sultan II. Abdülhamid Döneminde

Mâbeyn-i Hümayûn

T. Cengiz Göncü*

Mâbeyn; “Mâ” ve “Beyn” kelimelerden oluşan Arapça bir terkip olup “iki şeyin arası” anlamına gelir. “Mâbeyn-i Hümayûn”, “Mâbeyn-i Hümayûn-ı Cenâb-ı Mülûkâne” olarak da kullanılırdı. Bununla beraber, “Mâbeyn” denince, genel itibarıyla yönetim yeri olarak Saray anlaşıldı.¹ Kaynaklarda, sarayların resmî bölümüne neden bu adın verildiğine dair net bir bilgi tespit edilememektedir. Bununla beraber, Osmanlı saraylarının Mâbeyn dairelerinin işleyişi ve kadrosu incelendiğinde bu tanımlamanın ipuçları belirmektedir. Bu bağlamda Mâbeyn-i Hümayûn’un işleyişinde belirleyici rol ve etkileri olan mâbeynciler sarayla dış daireler arasındaki irtibatı sağlarlar; huzura kabule edilecek yerli ve yabancı devlet adamlarının sarayda karşılanması ve ağırlanması işleri ile ilgilenirdi. Sarayla dış dünya arasındaki bu köprü ve iletişim görevinin, kendilerine “mâbeynci” isminin verilmesinin nedeni olduğu değerlendirilmektedir. Buradan hareketle mâbeynci’nin görev yaptığı yer olarak Mâbeyn-i Hümayûn ise “sarayla dış dünya arasında iletişimin sağlandığı, sarayın ve dolayısıyla devletin en üst düzeyde temsil edildiği bir merkez” olarak da değerlendirilebilir. Mâbeynci yerine “yakın” anlamına gelen “karîn”, başmâbeynci yerine de “serkurena” ifadesi kullanılırdı. Karîn kelimesinin çoğulu olan kurenâ ise “mâbeynciler” anlamı yerine geçerdi.² XIX. yüzyıl öncesi Osmanlı sarayında bu vazifeyi “kapı ağası” ya da “kapıcılar kethudası” görürdü. Padişaha bir meselenin doğrudan arz edilmesi ya da huzuruna çıkacak olanlara eşlik edilmesi, sarayın iç düzeni ile ilgili her konu ile ilgilenmek kapı ağasının vazifeleri arasındaydı. Kapı ağasının emri altında olmakla beraber hasodabaşı da doğrudan padişahın hizmetinde bulunan ve şahsi hizmetlerini yerine getiren sarayın en büyük memurlarındandı. Modernleşme sürecinden önce saraydaki bu iki vazife yani kapı ağalığı ve hasodabaşılık görevleri mâbeynciliğe dönüştürülmüştür.³

1 Sultan II. Abdülhamid Han (31 Ağustos 1876 - 27 Nisan 1909).

* Dr. Tarihçi, Milli Saraylar, Müzecilik Araştırma Şefi.

Bilindiği üzere klasik dönem Osmanlı sarayı Bîrûn, Enderûn⁴ ve Harem olmak üzere üç bölümden oluşurdu. Bîrûn (Dış Hizmetler) ve Enderûn (İç Hizmetler), XVIII. yüzyıl öncesinde sadece saraya ait birimler değil, ülkenin yönetim merkeziydi aynı zamanda. Zamanla devletin yönetimi saray dışında oluşan güç merkezlerine kayınca, saraydaki idarî işlevler de oralara geçmiş oldu. Enderûn-ı Hümâyûn'un devlet adamı yetiştiren ve devleti idare eden bir merkez olmaktan çıkması ile Mâbeyn-i Hümâyûn kavramının oluşumu arasında paralellik vardır.⁵

I. Abdülhamid Dönemi (1774-1789) Mâbeyn'in teşekkülü bakımından belirleyici bir öneme sahiptir. Topkapı Sarayı'ndaki Hünkâr Sofası bu dönemde Mâbeyn adını aldı. Burası padişahın çalışma, oturma, dinlenme, yemek yeme, kabul, eğlence gibi günlük hayatını ve mesaisini geçirdiği mekânların başında geliyordu. Ayrıca saraydaki Yavuz Sultan Selim dairesini bazı eklemelerle yeni Mâbeyn olarak düzenleyen yine I. Abdülhamid idi. III. Selim, Mâbeyn dairesini; devlet işlerine ve arzuhallere baktığı, dinlendiği, pehlivan güreşi, tavşan, çengi, köçek, hayal ve rakkas seyrettiği, saz ve musiki fasılları icra ettirdiği, yemek yediği, Ramazanda iftar açtığı, hil'at giydirdiği, namaz kıldırdığı, ders takrir ettirdiği ve tıraş olduğu bir mekân olarak kullanırdı. Dolayısıyla burada geceleri de eğlenceler düzenlenirdi.⁶

II. Mahmud Dönemi'nde, henüz saray teşkilatında köklü değişikliklere gidilmediği 1826 öncesinde Enderûn teşkilatında durum geçmiş dönemlerden farklı değildi. Ancak bu dönemde "mâbeynci" unvanının döneme ait kaynaklarda açık bir şekilde zikredildiği görülmektedir. Padişahın günlük mesaisinde yakın çalıştığı bir kadro olan mâbeyncilerin *Hâne-i Hâssa* da denilen *Hasoda* teşkilatından da seçilir, buradan seçilen ağalar padişahla daha yakın çalışma fırsatı bulurlardı. Kayıtlardaki ifadelerden mâbeyncilik unvanının Enderûn-ı Hümâyûn'daki ağalık unvanına göre üst görev olduğu anlaşılmaktadır.⁷ Mâbeyncilik üst görevdir ama II. Mahmud gibi hızlı çalışan, hareketli ve titiz bir padişaha bu kadar yakın çalışmak da kolay değildi. Bazen huyu suyu sevilmeyen ya da padişahın hızına yetişemeyenler çok geçmeden görevden alınarak çırağ ediliyorlardı.⁸

Padişah sarayındaki mâbeynciler, enderûn ağaları arasından seçilebildiği gibi enderûn ağaları da saray, köşk ve kasır bekçileri arasından belirlenebiliyordu. Sultan II. Mahmud saltanat binişlerinde iyi ahlak ve kılık-kıyafetini beğendiği saray ve köşk bekçilerini Hazine-i Hümâyûn'a aldirmek sureti ile Enderûn ağalığına terfi ettirerek taltif ederdi.⁹ Taltif ve takdir vardı ama bu dönemde Enderûn'da aşırılıklara girilerek gücü yettiğine haksızlık yapanların durumu Mâbeyn'e intikal ettiğinde, ilgili hakkın da derhal işlem yapılır ve saraydan uzaklaştırılırdı.¹⁰ Cezalandırmalarda sıkça tekrar edilen bir söz '*emsâline ibret olması*' idi. Yapılan disiplin suçunun niteliğine çeşitli cezalar verilirken, Enderûn'dan Topkapı Sarayı'na (*İslâmbol Sarayı*) gönderilmek de bir cezalandırma şekliydi.¹¹

Sultan II. Abdülhamid 31 Ağustos 1876'da tahta çıktı. Yönetim sarayı olarak, babası ve amcası gibi Dolmabahçe Sarayı'nda ikamet etmeye başladı. Tahta çıktığında iki önemli meseleyle uğramak zorunda kalmıştı. Bunlar dan ilki Meşrutiyet'in ilan edilerek anayasanın hazırlanması ve Meclis-i Umûmî'nin toplanmasıydı. Diğeri de Karadağ İsyanı ve akabinde beliren Osmanlı-Rus Savaşı'ydı.¹² II. Abdülhamid'in kamuoyuna güven vermeye çalıştığı ve Midhat Paşa gibi tanınmış devlet adamlarıyla çalıştığı bu ilk saltanat aylarında Meşrutiyet ilan edilmiş (23 Aralık 1876), anayasa

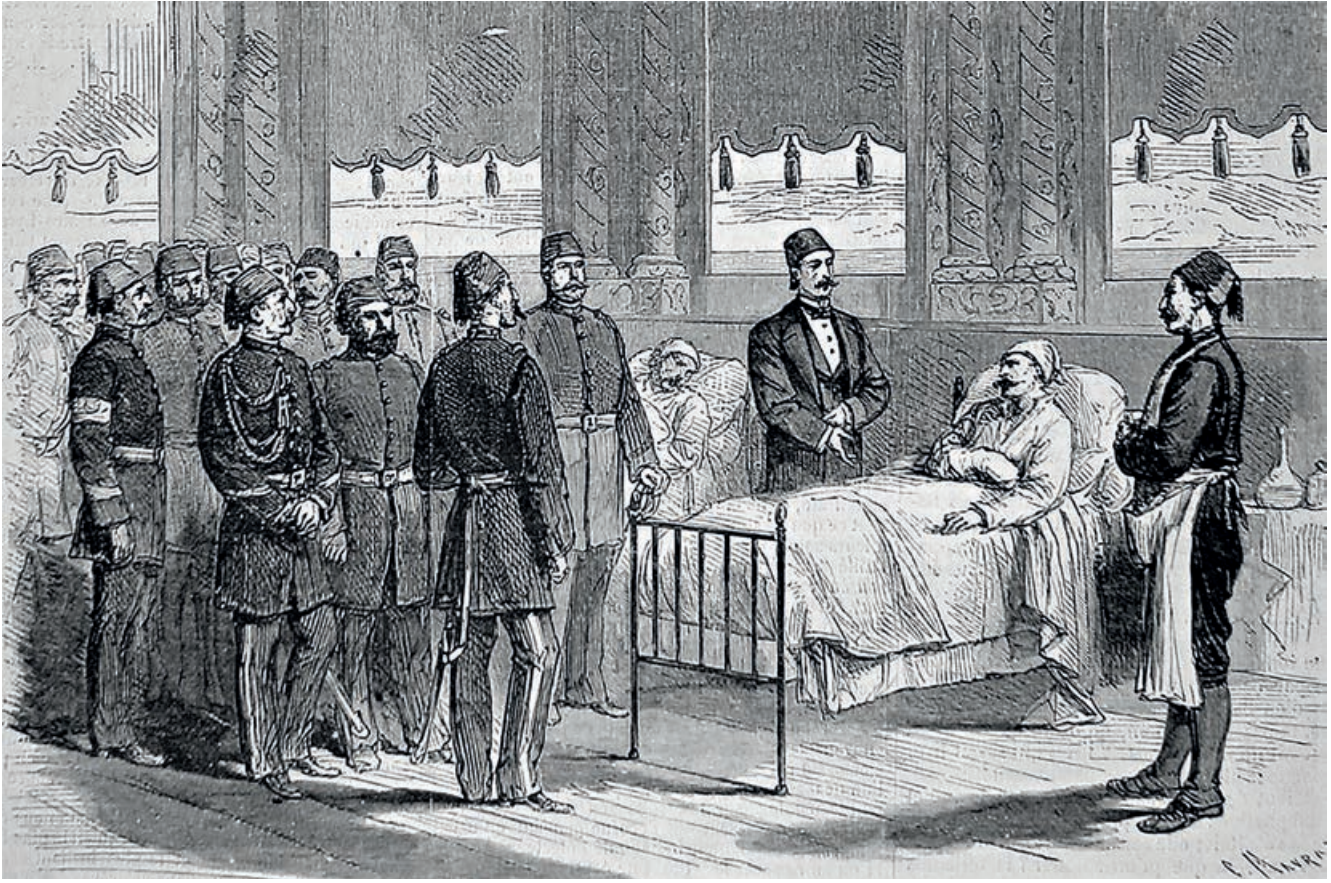
hazırlanarak yürürlüğe girmiş ve *Meclis-i Umûmî* 19 Mart 1877'de Dolmabahçe Sarayı'nda toplanmıştı.¹³

Kanûn-ı Esâsî çalışmalarıyla eşzamanlı olarak ülke gündeminde yer alan Karadağ sorununa ilişkin vekiller heyetinin belirleyici önemi haiz kararları bu sarayın Vezir Odası'nda alındı. Dolayısıyla tarihe 93 *Harbi* olarak da geçen 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'na giden sürecin başlangıcına yine Dolmabahçe Sarayı tanıklık etti. Anlaşılabileceği üzere II. Abdülhamid yönetimle ilgili ilk gözlemlerini, hükümdar olarak ilk deneyimlerini bu sarayda yaşadı. Bir meşrutiyet hükümdarı gibi davranmaya çalıştığı bu süreçte, bir önceki dönemden gelen devlet ricali ile çalıştı. Dolmabahçe Sarayı'nın ışıkları bu süreçte gece geç saatlere kadar açık kalıyordu; devletin nabzı burada atıyor, beklenen nihai karar ve onaylar bu saraydan veriliyordu.¹⁴

II. Abdülhamid'in henüz Dolmabahçe Sarayı'nda ikamet ettiği yıllarda yaşanan Karadağ ve Hersek isyanları sırasındaki çatışmalarda yaralanan Türk askerine, saraya bağlı tüm birimlerden de yardım toplanıyordu. II. Abdülhamid'in himayesinde toplanan yardımlar Hazine-i Hâssa Meclisi Başkâtibi eliyle İâne-i Askeriye Cemiyeti'ne

2 Dolmabahçe Sarayı'nda Meclis-i Mebusân'ın açılış töreni, (19 Mart 1877).

3

4

5

gönderiliyordu.¹⁵ 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi sırasında Balkanlar ve Kafkaslar'dan göç eden yüz binlerce muhacire Osmanlı topraklarında yer açılırken Dolmabahçe Sarayı'nın Harem dairesinin bir bölümü de 100 kadar muhacire ikamet amacıyla tahsis edildi. Dolmabahçe Sarayı'nın yanında Beylerbeyi Sarayı'na bağlı Paşa Dairesi, Ağalar Dairesi gibi yapılar da muhacirlere açıldı.

Muhacirlere açılan saltanat yapılarından biri de Topkapı Sarayı'nda yer alan Hazine-i Hümayûn'du.⁷⁵ muhacir çocuğu eğitim amacıyla burada iskân edilmiş; iaşeleri Hazine-i Hassa Nezareti'nce karşılanmıştı.¹⁶ Muhacirlerin iskân edildiği yerlerden

biri de Hazine-i Hassa Nezareti'ne gelir getirmek üzere inşa edilen Akârât-ı Seniyye binalarıydı. Muhacirler burada birkaç yıl iskân ettirildikten sonra Hazine-i Hâssa Nazırı Agop Paşa kaleme aldığı bir tezkiresinde bu yapıların kiraya verilerek Hazine'ye gelir kaydedilmesi gerektiğini belirtecekti. Ancak II. Abdülhamid bu teklifi zamanlama olarak uygun bulmuyor, sefalet ve perişanlıkla boğuşan bu insanlara dokunulmamasını istiyordu.¹⁷ Daha sonraları cepheden gelen yaralı askerler için Beylerbeyi Sarayı'nın anılan yapıları ile Çırağan Sarayı birer hastane olarak tahsis olunmuştu. Yıldız Sara yı'na yakın bir mevkide de bu amaçla başka bir hastane inşa edilmişti (*Guzât-ı Mecrûhîn Hastahanesi*). Sarayın himayesine alınanlar sadece muhacirler değildi. Doğu ve Güneydoğu bölgesinin aşiret liderlerinin çocukları askeri okullara kaydettirilmiş ve aşiret politikasının başarılı olması için benzer önlemler de alınmıştı.¹⁸

Saltanat kurumunun ve yapılarının böylesine sıkıntılı bir süreçte, perişan bir halde ortada kalanlara, yersiz yurtsuz kalanlara, aşiret liderlerine ve cepheden nakledilen yaralı harp gazilerine kapılarını açması padişahın himaye edici tavrını göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

3 Sultan II. Abdülhamid 93 Harbi'nde cephelerden gelen yaralı askerlere hastane olarak tahsis ettiği Çırağan Sarayı'nda gazileri ziyaret ederken.

4-5 Beylerbeyi Sarayı'nın Paşa Dairesi ile Ağalar Dairesi'ne tedavi için yerleştirilen 93 Harbi yaralı Osmanlı gazileri.

6 II. Abdülhamid döneminde Topkapı Sarayı Darussaade Kapısı (3. Kapı).

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın patlak vermesinden kısa bir süre önce 7 Nisan 1877'de II. Abdülhamid Dolmabahçe Sarayı'ndan Yıldız Sarayı'na taşındı. Tanzimat ve I. Meşrutiyet'in sarayı terk edildi. Artık Dolmabahçe Sarayı sadece Ramazan ve Kurban bayramlarında muayede törenleri için kullanılacaktı. Sultan II. Abdülhamid'in Dolmabahçe Sarayı'nı terk ederek Yıldız Sarayı'na yerleşmesini güvenlik gerekçelerine bağlayan görüşler vardır. II. Abdülhamid'in şehzadelik yıllarını geçirdiği havadar Maslak Kasrı ve Kâğıthane Köşkü bölgelerinde geçirdiği dikkate alındığında Dolmabahçe Sarayı gibi kapalı bir yapıyı seçmemesi anlaşılabilir bir durumdur. Üstelik onun açısından Dolmabahçe Sarayı babası Sultan Abdülmecid ve amcası Sultan Abdülaziz dönemlerinde yaşanan dramatik hadiselerle sahne olan bir saraydır. Tahta oturmasını takip eden ilk 7 ayda Dolmabahçe Sarayı'nda ikamet etmiş; bu sarayda bir yandan anayasa hazırlığı ve parlamento açılışı gibi iç siyasi meselelerle uğraşırken diğer yandan da Rusya ile iyiden iyiye bozulan ilişkiler nedeni ile zor günler geçirmişti. Dolmabahçe Sarayı Tanzimat devrinin simgesiydi. Bu sarayı terk etmek, ülke yönetiminde yeni bir döneme geçişi de simgeleyecekti. Sultan II. Abdülhamid, Yıldız'da inşa ettireceği modern ama daha sade yapılarla kendi yönetim anlayışını simgeleyecek bir mimariye alan açacaktı. Bu saray yani Yıldız Sarayı kendisinden ve idare tarzından izler taşıyacaktı. Dolmabahçe Sarayı'nın tek bir yapı içinde çözümlenen, saray bürokratları ile padişahı aynı bina içinde bulunmayı zorunlu kılan mimarisi, Sultan II. Abdülhamid'in ne kişiliğine ne de yönetim-saray anlayışına uygundu. Tanzimat sarayı, bu dönemin saraya ve padişaha biçtiği role uygun bir mimariye sahipti. Padişah burada izlenebilir, kuşatılabilir, ulaşılabilir ve görülebilir bir konumdaydı. Oysa Yıldız Sarayı, tıpkı ihtişam asırlarının sarayı Topkapı gibi sınırlarını belli eden, hükümdarla saray memurları arasında belirgin bir mesafe koyan; hükümdara ulaşabilmeyi törenlere bağlayan bir mimariye sahip olmalıydı ve zamanla da oldu.

Yıldız Sarayı yapılar topluluğunun inşasında önceleri Serkiz Balyan devrededir. Hızlı inşaat yapan, modern teknikleri kullanan Serkiz Balyan, üç bölümden oluşan Şale Köşkü'nün ilk kısmının da mimarıydı. Daha sonraları ise İtalyan Mimar Raimondo D'Aronco tarafından sarayda muhtelif köşkler inşa edilecekti. Artık hükümdar sarayı Boğaziçi'nden rahatlıkla izlenebilen bir konumda olmayacak; Yıldız tepelerine sağlam duvarlar arasında daha güvenli ve stratejik bir yerde konumlanacaktı.¹⁹

Bu açıdan bakıldığında Topkapı Sarayı'nın mekân düzenlemesi ile Yıldız Sarayı arasında bir benzerlik olduğu dikkat çeker. Devlet ve saray idaresinin işlevlerini bir arada barındıran her iki sarayda da saray bürokrasisinin kullandığı alanlar ile hükümdarın ayrı sarayı arasında sınırlar vardır. Yıldız Sarayı'ndaki ayrı dairesinde çalışan ya da bir başka görüşmeyi yürüten padişah, kendisiyle görüşmek isteyenlerin kimliği hakkında daha ilk anda haberdar edilirdi. Padişaha kendisiyle görüşmek isteyen kişinin kimliğinin yazılı olduğu bir kart, tepsi içinde sunulur; böylelikle eğer yanında başka bir misafiri varsa ona hissettirilmeden bekleyen konuklar hakkında bilgi sahibi olurdu.²⁰

Dolmabahçe Sarayı'nda ise saray memur ve hademeleri aynı bina içindedir. Padişahın kullandığı oda ve salonlara ulaşabilmek o kadar da zor değildir. Tanzimat padişahına biçilen role uygun olarak düzenlenen bu sarayda padişah bendegânı ve saray memurları tarafından gözlenebilir ve izlenebilir bir konumdadır. Üstelik deniz kıyısında yer almasıyla bir sayfiye sarayı görünümü veren Dolmabahçe Sarayı, belki

7 Yıldız Sarayı'nda Büyük Mabeyn Dairesi

7

de II. Abdülhamid tarafından saray merkezli bir idare tarzına uygun görülmemiştir. Yıldız'ın tepe noktalarında muhkem bir mevkiye inşa olunan Yıldız Sarayı yapılar topluluğu II. Abdülhamid'in yönetim anlayışına uygun olarak parçalı ve dağınık olarak inşa ettirilmişti. Ancak II. Abdülhamid'in, ikamet ettiği Yıldız Sarayı'nın tefrişinde çok hırslı davranmadığı, diğer sarayların eşyasıyla ikamet ettiği sarayı tefriş ettirmek gibi bir arzu içinde olmadığı muhalifleri tarafından da dile getirilmiştir.²¹

Sultan Abdülhamid için kontrol ve düzen idarede çok anlam ifade ediyordu. Her şeyin bir nizamnamesinin hazırlanması, her davranış ve hareketin bir cetvelle kendisine sunulmasına özel bir ihtimam gösteriyordu. Nizam, intizam, layiha ve cetvelli, çizelgeli açıklama; ihtiyaç duyulan konularda uzman raporu almak II. Abdülhamid'in merkezîyetçi idare tarzını pekiştiren araçlardı. İnsan zihninin karanlık dehlizlerinin sırrını açığa çıkaran, suçun ve suçlunun psikolojisini anlamayı sağlayan cinayet romanlarını tercüme ettirerek okuyan II. Abdülhamid, çevresinde gelişen muhtelif sorunların çözümünde belki de bu edebi eserlerden ilham almaktaydı.²²

Sultan II. Abdülhamid sadece ikamet ettiği Yıldız Sarayı'nı değil diğer saltanat yapıları ve özellikle de stratejik önem taşıyan saray ve kasırları da denetim altında tutmak için "nöbet jurnali" uygulamasını getirmişti. Mâbeyn'e giriş-çıkışlar kontrole tabiydi. Gelenlerin isimleri, geliş ve gidiş saatleri, Mâbeyn'de kimi ziyaret edecekleri kapıdaki görevliler tarafından günlük olarak çizelgelere işlenirdi. Ayrıca ziyaretçilere üzerinde isimleri, geldikleri gün, saat ve tarih yazılı olan bir giriş kartı verilirdi.²³ Önemli siyasi bir figür olarak görülen veliahdın ikamet ettiği Beşiktaş Sarayı'nın muhtelif daireleri de gözetim altındaydı. Şehzadeler Reşad ve Kemâleddin efendilerin hangi saatte çıktığı, dairesinden çıkış yapan kalfalar, hademeler ile kimlerle beraber çıktıkları ve isimleri sayıları ile hangi tür araçla (kira arabası, kupa arabası...)

dışarı çıktığına dair kayıtlar düzenli olarak tespit edilebilmektedir. Sadece veliahdın çıkışları değil veliahd sarayına kimlerin giriş çıkış yaptıkları da tespit edilebilmektedir. Bunlarda konuğun giriş çıkış saatleri, kime geldiği ve ne kadar süre ile kaldığına ilişkin bilgiler yer almaktadır.²⁴ Devlet adamlarının ve elçilik mensuplarının kimlerle görüştükleri ile ilgili “mülâhazât” kısımları boş bırakılırken, esnaf, müessese sahipleri ve diğer bazı zevatın kurena, kâtipler, darussaade ağası ve gediklerle görüştükleri tespit edilmektedir. Bu da gediklerin, musahiblerin ve harem ağalarının sürekli olarak dışarıyla temas halinde olduklarını ve onların da izlendiklerini ortaya koymaktadır. Cetvelde devlet adamları, büyükelçilik mensupları, esnaf, tüccar, müessese sahipleri, fabrika direktörleri ve diğerleri hepsi ayrı grup olarak kaydedilmiş; şehzadeler, devlet adamları ile aynı cetvelde ama en üstte yazılmışlardır.²⁵ Yıldız Sarayı’nın harem bölümünün kapısında da benzer uygulama görülmekteydi. Bu kapılardan giriş-çıkışların saatleri, kimlerin giriş-çıkış yaptıkları tespit edilebilmektedir. Hareme dışarıdan giren hemen herkesin kaydedildiği görülmektedir.²⁶

II. Abdülhamid döneminde Yıldız’da özgün bir mimari ve kontrol mekanizmaları ile Mâbeyn-i Hümayûn’un merkezileşmesinde adımlar atılmış; ardından da sarayın kadro ve teşkilatının daha etkinleştirilmesine yönelik çalışmalar başlatılmıştır. Bu dönemde Mâbeyn, bir önceki dönemde olduğu gibi temsil yönü ağır basan bir yönetim merkezi olmaktan çıkarak Devletin her meselesinin tartışıldığı ve yön verildiği bir yönetim sarayı niteliği kazanmıştır.²⁷

Sultan II. Abdülhamid’in daha ilk saltanat yıllarında nezaretlerin, sadaret makamı aracılığı ile Mâbeyn’e sunulan bazı tezkireleri ya “*melfûfâtıyla beraber îade*” olunuyor ya da yeniden ve padişahın istediği şekilde yazılarak saraya yeniden “arz edilmesi” isteniyordu. Bu dönem Mâbeyn iradelerinin dili Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz dönemindeki standart biçimin dışına çıkmıştır. Sadareten gelen tezkirelere onay verildiği bazı hallerde bile padişahın yorum yaptığı, şartlar ileri sürdüğü de görülmektedir. Re’sen çıkarılan irâde-i seniyyelerde sadareten ya da ilgili nezaretten malumat istendiğinde “*dakika fevt olunmadan*”, “*ekiden ve katıyyen*” şeklinde ısrarlı ve vurgulu bir dil kullanılıyordu.²⁸ Bazı hallerde ise “re’sen irâde-i seniyye” yayınlanarak sarayın bizzat politika üreten bir makam olduğu, idari inisiyatifin devralındığı hatırlatılıyordu Babiâli üyeleri gece geç saatlere kadar çalışmak üzere saraya davet olunuyorlar; görüşmelerin uzun süreceği ve hazırlıklarını ona göre yapmaları isteniyordu. Ülkenin ve dolayısıyla toplumun rahata kavuşmasının mali meselelerde sağlanacak başarıya bağlı olduğunu söyleyen II. Abdülhamid, ülke idaresini sarayda temerküz edeceğini belli ediyordu. Kendisine sunulan mülkiye, ticaret, evkâf, meşihat, tophâne-i âmire ile ilgili tezkireleri genel olarak aynen kabul ettiği halde ekonomi ve dış politika konularında padişahın hassasiyet göstermesi, kendisinin özel merakından olmaktan çok ülkenin içinde bulunduğu şartlarla ilgiliydi.²⁹ Zira Berlin Anlaşmasıyla Osmanlı Devleti topraklarının önemli bir kısmını kaybetmiş ve savaş tazminatı ödemeye mahkûm edilmişti. Bu durumdaki bir ülkenin başındaki hükümdarın da önceliği doğal olarak ekonomi ve dış politika olacaktı.³⁰ Bu dönemde re’sen çıkan irâde-i seniyyeler kitabet dairesine serkurenanın imzasıyla tebliğ olunurdu.³¹ En düşük bir saray görevlisinin maaşının zammının bile re’sen irâde-i seniyyelerle karara bağlanması, padişahın bu denli ayrıntılarla ilgilenmesi II. Abdülhamid’in idare tarzının sonucuydu.³²

Sultan II. Abdülhamid'in saltanat yıllarında devletin kurumsal kimliğinin çeşitli sembollerle vurgulanmasına dikkat ve önem verilmiş; aynı özen saray bürokrasisinde de gösterilmiştir. Bu dönemde yeniden tasarlanarak hatları ve ifade gücü netleşen Osmanlı devlet armasının kullanımı yaygınlaştırılmış; saray bürokrasisinde kullanılan evrakın üzerinde daha da fazla kullanılmaya başlanmış; böylelikle toplumunun hafızasında yer etmesi amaçlanmıştır.³³

Sultan II. Abdülhamid döneminin merkezîyetçi ve Babîâli karşısında güçlenen saray yapısının doğal bir sonucu olarak saray görevlileri, çeşitli konulardaki taleplerini kaleme aldıkları arzuhallerle doğrudan padişaha sunabiliyorlardı. Bu durum belki padişahın kurmak istediği sisteme uygun bir hal idiyse de hiyerarşik düzenin çiğnenmesi üst düzey bürokratik kademeleri rahatsız etmekteydi. Babîâli'den yazılan uyarı yazılarında bendegânın bu tür tutumlarının memuriyet geleneğine aykırı olduğu vurgulanıyor; hiyerarşik düzene uyulması isteniyordu.³⁴

Yıldız'ın artan iş yükü nedeni ile kitabet dairesinde görev alan kâtiplerin sayısı 20'ye kadar ulaşmış; kurena ve musahiblerin sayısında önemli artışlar olmuştur. Üstelik bu artış sadece nicelikle sınırlı kalmamış mabeynin devlet idaresindeki nüfuz ve kontrolü de en üst mertebeye ulaşmıştır.

Sultan II. Abdülhamid'in dış işlerine verdiği önem nedeni ile Mâbeyn'de *Tahrirât-ı Ecnebiye Kalemi* ihdas edilmiştir. II. Abdülhamid döneminde saray bürokrasisinde yerini alan bir kurum da Mâbeyn Şifre Kâtipliğidir. Padişah bu birim sayesinde hükümeti devre dışı bırakarak vali, ordu kumandanı, mutasarrıf, elçi ve konsolos gibi makamlarla doğrudan irtibat kurardı. Ülke geneline yayılan bu haberleşme ağıının en önemli unsurlarından biri de mabeyn telgrafhanesi idi. Mâbeyn mütercimleri ise padişah için roman tercüme eder ve bunlar gece yatarken padişaha okunurdu.³⁵

II. Abdülhamid döneminde devletin malî durumunun düzeltilmesi için sıkı tasarruf önlemlerine başvurulmuş; ülkenin her alandaki kalkınmasının iyi bir malî yapı ile gerçekleşeceği anlayışı yaygınlaşmış ve bu nedenle de malî sistemde önemli yapısal düzenlemeler gerçekleştirilmiştir.³⁶ Devletin malî durumunu düzeltmeye yönelik tedbirler Mâbeyn için de geçerli olmuş, *Mâbeyn-i Hümayûn Islahât Komisyonu* adıyla kurulan komisyon saray harcamalarını adeta merccek altına almıştır. Padişahın emri ile kurulan bu komisyonun aldığı kararlar özenle tatbik edilmiştir.³⁷

Bizzat padişah tarafından teşkil edilen³⁸ Mâbeyn-i Hümayûn Islâhat Komisyonu'na ilişkin mazbatalarda komisyonun kuruluş amacı "Mâbeyn-i Hümayûn'a bağlı tüm dairelerin ıslah yollarının araştırılması ve incelemesini yapmak olarak ifade edilmekteydi. Komisyonun vazifesi Mâbeyn-i Hümayûn ile bağlı dairelerin teftişi, işlemlerinde ve harcamalarında suistimalin önüne geçilmesi ve eğer bu yönde bir uygulama görülürse derhal önlenmesi olarak açıklanmaktaydı. Komisyonun vazifeleri sayılırken gerek Mâbeyn-i Hümayûn ve gerekse bağlı dairelerin harcamalarının disiplin altına alınması da belirtilmekteydi. Komisyon teftiş ve ıslahatla ilgili çalışmalarına Istabl-ı Âmire idaresiyle başlayacaktı.³⁹

Istabl-ı Âmire Müdürlüğü'ne atanan kişi askeriyeden livâ veya ferîk rütbesinden ise mevcut maaşının üzerine 5 bin kuruş, mülkiyeden olursa 7 bin 500 kuruş eklenecekti. Eğer Istabl-ı Âmir'ye müdür muavini atanırsa ona da 2 bin 500 kuruş maaş tahsis olunacaktı.⁴⁰ Istabl-ı Âmire'de görev yapanların yemek tahsisatı birinci sınıfta yer alan 14 zabite 4 tabla, ikinci sınıfta yer alan 138 memura 17 tabla ve üçüncü

sınıftaki 337 seyise 42 tabla şeklindeydi.⁴¹ Istabl-ı Âmire ile ilgili yapılan düzenlemelerden biri de bu teşkilat için yapılacak satın almaların perakende sureti ile değil kurulacak bir komisyon marifetiyle ihale usulüyle gerçekleştirilmesiydi. Her türlü alımlar bir senelik ihtiyacı karşılayacak şekilde planlanacaktı. Böylelikle hem olası yolsuzlukların önüne geçilecek hem de fiyatlar daha aşağı çekileceğinden hazinenin menfaatine olacaktı.⁴² Istabl-ı Âmire’de istihdamına devam edilecek olan hademelerin, diğerlerinden ayrılmasını sağlamak amacıyla elbise yakalarına pirinçten dökme bir işaret konulacaktı.⁴³

Saray sofralarında da “fazla” olan hiçbir şey dikkatten kaçmıyor, adeta kılı kırk yararcasına bir ıslahat programı uygulanmaya çalışılıyordu. Öyle ki sofralarda bulunan ve “kiler takımı” denilen kahvaltılıkların normal zamanlarda kaldırılması ve sadece Ramazan aylarında tahsis olunmasına karar veriliyordu. Mutfaklarda verimliliği artırıcı bir diğer önlem olarak da yemeklerin uzak yerlerden taşınması yerine saraya yakın bir mutfak inşası öneriliyordu. Zira Beşiktaş’ta pişen yemekler Yıldız Sarayı’na gelene kadar soğuyarak lezzetini kaybediyordu. Ayrıca yemekleri taşıyan tablakârların yolda ucuz fiyatla satmak suretiyle suistimal yapmalarının da önüne geçilmiş olacaktı.⁴⁴ Sofraya konan tuzun, biberin, tarçının dahi israf edilmeyerek kullanım standardının belirlenmesine çalışıldığı bu dönemde, kalaylanacak bakır kapların dışarıda kalaylatılmak yerine saray mutfağında kalaylatılması yoluna gidilmiştir. Dikkat çeken husus ise mutfak gibi kötüye kullanım olasılığı olan yerlerde çalışan personele, yanlış yollara sapmamaları için yetecek kadar maaş verilerek vazifelerinde

8 Yıldız Sarayı Şale Köşkü
bahçesinde Istabl-ı
Âmire-i Ferhân

istikametten ayrılmamalarının sağlanması istenmiştir.⁴⁵ Bu uygulamalarıyla sarayın kamuoyundaki imajının düzeltilmesi için çaba sarf etmiştir. Hazine-i Hassa Nazırı Agop Paşa, idaresinin ilk yılının muhasebesini verirken tasarrufun sağlanması hususunda padişahın belirleyici katkısından özellikle söz ederek teşekkür etmektedir. Paşa'ya göre padişahın gerçekleştirdiği ıslahat sayesinde Hazine-i Hâssa bütçesindeki açık 1/3 oranında azalarak 9 milyon kuruşa kadar inmişti.⁴⁶

Mâbeyn-i Hümayûn Islâh Komisyonu'nun düzenlemeleriyle Hâs ve Harcî fırınlarda pişirilen çörek, simit ve ekmeklerin sayısında azaltmaya gidilirken bunların standartlara uygun imal olup olunmadığı bizzat Serkilarî tarafından izlemeye alınıyordu.⁴⁷

Sultan II. Abdülhamid sarayda ıslah çalışmalarını başlatmıştı ama Hazine-i Hâssa'nın malî darboğazı devam etmekteydi. Saraya mal satan ya da borç veren müteahhitler ve sarraflara alacaklarına mahsuben ödenen taksitlerde 5-6 aylık gecikmeler oluyor; bu durum Hazine-i Hâssa Nezareti açısından güven kaybına yol açıyordu. Alacaklılar saraya sundukları dilekçelerle zamanı geçen taksitlerin ödenmesini istiyorlar, Hazine yetkilileri de çeşitli vilayetlerden tahsis olunan havalelerin zamanında ulaşmamasını ya da başka yerlere tahsis olunmasından dolayı gerçekleşemeyen ödemelerin, yapılacak yeni bir borçlanmayla karşılanmasını çözüm olarak sunuyorlardı. Galata bankerlerinden Mösyö Zarifî'den, senelik yüzde 12 faiz ve bir defaya mahsus olmak üzere yüzde 1.5 komisyon ödenmek şartıyla 2 milyon kuruş borç alınacak ve alacaklıların ödenemeyen taksitleri birkaç ay içinde kapatılacaktı.⁴⁸

Sonuç olarak; II. Abdülhamid Dönemi'nde saray ve padişah görünür olmaktan çıkmış Yıldız tepelerinde sağlam bir güvenlik çemberi içinde klasik dönemdekine benzer bir işlev kazanmıştır. Saray tamamıyla halktan uzak değildir ama göz önünde de değildir. Yönetenle yönetilen arasındaki mesafe, yönetimin vakarını ve aynı zamanda güvenliğini sağlamaya yöneliktir. 33 yıllık saltanatı süresince II. Abdülhamid yurtiçi ya da yurtdışı bir seyahate de çıkmamış, Cuma selamlığı ya da Muayede törenleri gibi mutat törenler dışında da şehir içinde hemen hiç görülmemiştir.⁴⁹ Mâbeyn'de teşkil ettiği Tahrirât-ı Ecnebiye Kalemi ve mâbeyn mütercimleri vasıtasıyla dış dünyayla iletişim kurmuş, basın-yayın ve kültür dünyasını takip etmiştir. Sarayında ağırladığı yabancı devletlerin elçileri ve basın mensuplarıyla dış siyaset alanında taktikler geliştiren II. Abdülhamid, devlet idaresini saray merkezinde toplamış, sarayı her türlü sorunun çözüm mercii haline getirmiştir.⁵⁰

Dipnotlar

- 1 Mehmet Zeki Pakalın, "Mabeyn", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. II, İstanbul 1983, s. 375.
- 2 Mehmet Zeki Pakalın, *age*, s. 375.
- 3 Joseph Von Hammer, *Devlet-i Osmaniyye Tarihi*, çev. Mehmet Atâ, c. III, İstanbul 1329; M. Zeki Pakalın, *age*, s. 376.
- 4 Enderûn-ı Hümayûn'un tam teşekküllü kuruluşu, II. Murad ve özellikle de II. Mehmed dönemine tarihlenmektedir. II. Murad döneminde sarayın dış hizmetleri için Akağalar ile baltacılar, iç hizmetleri için ise kapıağalığı, hazine-darbaşılık, saray ağalığı ve kilercibaşılık ihdas edilmiştir. (İsmail Hakkı Baykal, *Enderûn Mektebi Tarihi*, c. I, İstanbul 1953, s. 18).

- 5 Ali Akyıldız, "Mabeyn", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXVII, İstanbul 2003, s. 283.
- 6 Ali Akyıldız, agmd, s. 284.
- 7 "„Cülûs-ı şevket-me'nûsda seferliden hasodaya alınan Arif Mehmed Ağa mabeynciliğe sezâ olduğu alem-i bâlâyâ takrîr ve fütuhât-ı Mekke münâsebetiyle mabeyncilik kendüye tebşîr olunarak mâbeyn-i hümayûna tesyîr olduğu...". (Hafız Hızır İlyas, *Osmanlı Sarayı'nda Gündelik Hayat letâyif-i Vekâyi-i Enderûniyye*, Haz: Ali Şükrü Çoruk, İstanbul 2011, s. 43).
- 8 Görevden alınmalarda bazen padişahın mizacına uygun olmama hali de gerekçe gösteriliyordu. Örneğin mabeynci Arif Mehmed Ağa *mizâc-ı şâhâneye muvâfık hizmete muvaffak olamadığı cihetle vazifeden çıkarılarak çırağ edilmişti*. (H. Hızır İlyas, age, s. 50).
- 9 "„Göksu'ya teşrif ve orada bulunan Bostâniyânı ihsân-ı firâvenleri ile taltif buyurdıkları sıralarda kasr-ı hümayûn-ı mezbûrun bekçisi olan kimesnenin ...dülbendî Mustafa Efendi saray-ı dilârâyâ şâyân olduğu nâsiye-i hâlınden ayân ve cebin-i hecceyninde envâ-ı feyz-i lemân eylediği evvel nazarda nümâyân olduğundan hazine-i hümayûna alınması için emr u fermanları zib-i sahâyif sudûr ve mahdûm-ı mezbûr yevm-i mezkûrda Enderûn ağalığı ile mesrûr buyrulduğu ...". (Hafız Hızır İlyas, age, s. 53).
- 10 Örneğin Enderûn'da yeniçeri Şakir Ağa kendisinden güçsüz olanları dövmesi, hakaret etmesi nedeni ile Mabeyn-i Hümayûn'a şikayet edilmiş ve derhal çırağ edilerek cezalandırılmıştı. (H. Hızır İlyas, age, s. 53).
- 11 H. Hızır İlyas, age, s. 12.
- 12 Stanford Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Çev: M. Harmancı, İstanbul 1993, C. II, s. 194; Ömer Faruk Bölükbaşı, *Tezyid-i Vâridât ve Tenkîh-ı Masârîfât II. Abdülhamid Döneminde Malî İdare*, İstanbul 2005, s. 11.
- 13 Mesude Pınar Kaya, *Meclis-i Mebusân ve Faaliyetleri, I. Meşrutiyet Dönemi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2000; *Belge ve Fotoğraflarla Meclis-i Mebusân*, (Ed. T. Cengiz Göncü), İstanbul 2010.
- 14 Mahmud Celaleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, (Haz. İsmet Miroğlu), İstanbul 1983, s. 176 vd; İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, c. IV, İstanbul 1982, s. 1807.
- 15 BOA, HH.MH, 1092/38, lef 7, (18 Teşrinisani 1292/30 Kasım 1876).
- 16 BOA, HH.MH, 1248/65, (23 Ramazan 1296/10 Eylül 1876).
- 17 BOA, HH.İ, 58/48, (15 Eylül 1298/27 Eylül 1882).
- 18 Aşiret liderlerinin çocukları öğrenciler tatil zamanlarında ve mezuniyetlerinden sonra da İstanbul'da Gümüşsuyu Kışlası'nda ikamet ettirilmişler ve her türlü ihtiyaçları devlet tarafından karşılanmıştır. 83
Yemenli öğrencinin yemeklerin en iyi şekilde çıkması için Matbah-ı Âmire'den üç aşçı görevlendirilmiş; ayrıca çocukların diğer hizmetleri için de 1 serhademe, 7 hademe ve tablakar, 1 berber ve 1 de çamaşırcı tahsis edilmişti (BOA, Y.PRK.ASK, 226/96, [r. 1322/1906-1907]).
- 19 II. Abdülhamid'in Dolmabahçe Sarayı'ndan Yıldız Sarayı'na geçişi ve Yıldız Sarayı'ndaki mimari yapının ortaya çıkışın a ilişkin bir değerlendirme için bkz. François Geogron, *Sultan Abdülhamid*, (çev. Ali Berktaş), İstanbul 2006, s. 173 vd.
- 20 Sağ ve sol üst köşelerinde ay yıldızın bulunduğu kartın üzerinde örneğin "„Nâfia müfettişi Râif Efendi kulları şimdi Mâbeyn-i Hümayûn'a geldiği ma'rûzdur" şeklinde bir ifade yer alırdı. (BOA, Y.PRKSGE, 1/93, [9 Safer 1300/20 Aralık 1882]).
- 21 Halid Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, İstanbul 1981, s. 11-12.
- 22 Örneğin, "Demir Sokağı Cinayeti", "Oksborn Cinayeti" padişah tarafından okunan cinayet romanlarındandı. (BOA, HH.MH, 2497/83, [29 Rebiülevvel 1320/6 Temmuz 1902]).
- 23 A. Akyıldız, agmd, s. 286.
- 24 BOA, Y.PRK.SGE, 9/76, (26 Mayıs 1318/8 Haziran 1902).
- 25 BOA, Y.PRK.SGE, 2/65, lef: 1.
- 26 BOA, Y.PRK.SGE, 9/6, lef 7, (26 Mayıs 1318/8 Haziran 1902).
- 27 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Akyıldız, "II. Abdülhamid'in Çalışma Sistemi, Yönetim Anlayışı ve Babıâli'yle (Hükümet) İlişkileri", *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İstanbul 2012, s. 165-190.
- 28 BOA, MB.İ, 71/52, (5 Rebiülevvel 1298/5 Şubat 1881).
- 29 Bu konuyla ilgili bir çok örnek olmakla beraber Padişahın mâliye, dış politika konularına olan yakın ilgisi ve Bâbiâli üzerindeki hakim konumunu Mâbeyn-i Hümayûn tasnifinden üç belge ile şöyle örnek-lendirilebilir: Sultan II. Abdülhamid Bâbiâliye gönderdiği ve sarayın Hükümet üzerindeki kontrol edici

- ve denetleyici konumuna da işaret eden bir tezkerede, *Rumeli Nizâmnâmesinin tedkiki ve Osmanlı devleti çıkarlarına aykırı maddelerin tespiti* için kabine üyesi nazırları gece geç saatlere kadar çalışmak üzere saraya çağırarak, bu hususta gösterilecek gâflerin bu eyaletlerin elden çıkmasına sebebiyet verebileceğini ihtar etmektedir (BOA, MB, 71/33, [3 Rebiülevvel 1298/3 Şubat 1881]). Padişahın uluslararası ilişkilere verdiği önemi gösteren bir belgeye göre ise, Hariciye Nezâreti'nin bütçesinde tasarruf sağlamak amacı ile Osmanlı Devleti'nin Hindistan Bombay'daki şehbenderliğinin kapatılması gündeme getirilmiştir. Sultan II. Abdülhamid ise bu öneriyi "Osmanlı Devleti'nin Hindistan'da menfaatleri olduğu" gerekçesi ile reddederek tasarrufun başka yerden yapılmasını istemiştir (BOA, MB, 56/44, [25 Şevvâl 1296/12 Ekim 1879]). Bir başka belgede ise II. Abdülhamid, "Mâliye konularında bir dakikanın dahi zayi edilemeyeceğini ve halkın saadetinin buna bağlı olduğunu" vurgulamaktaydı (BOA, MB, 56/44, [24 Şevvâl 1296/11 Ekim 1879]).
- 30 II. Meşrutiyet dönemi Mâbeyn başkatiplerinden olup II. Abdülhamid siyasetine muhalifliği de bilinen Halid Ziya Uşaklıgil, Hazine-i Hassa Nezareti'nin II. Abdülhamid devrinin türlü çapraşıklıklarına rağmen Sakızlı Ohannes, Mihael Portakal ve Agop paşaların koyduğu mali ve idari prensipler sayesinde başarıyla sıkıntılardan sıyrılıp çıktığını belirtmektedir. (H.Z. Uşaklıgil, *age*, s. 14).
- 31 Sözkonusu tebliğ varakasının tam olarak "*Mâbeyn Kitâbet Dairesine Re'sen Sâdır Olan İrade-i Seniyyeyi Tebliğ Varakası*" şeklinde tanımlanmaktaydı. (BOA, MB.İ 71/141, [21 Kânûnisânî 1296/2 Şubat 1881]).
- 32 "Hazine-i Hâssa Nezâreti'ne re'sen gönderilen irade-i seniyye ile tablakâr Nevşehirli Cemil Ağa'ya maluliyeti nedeni ile maaş tahsis edilecekti. (BOA, MB.İ, 71/166, [13 Rebiülevvel 1298/13 Şubat 1881]).
- 33 Yıldız Sarayı'ndaki bir bahçıvana verilen izin kağıdının üzerinde Osmanlı arması olması bu bağlamda bir örnektir. (BOA, HH.MH, 2497, 110, [30 Rebiülevvel 1320/7 Temmuz 1902]). II. Abdülhamid döneminde resmi evrak üzerinde kullanılan bir diğer sembol de, etrafında bazen güneş ışınları yayılan bazen de çiçeklerle süslü ay yıldız idi. (Örneğin musahib Cavid Ağa'nın maaş senedi üzerinde ay yıldız ve çiçekli süsmeler bulunmaktaydı. (BOA, HH.MH, 2497/116, [30 Rebiülevvel 132/7 Temmuz 1902]).
- 34 BOA, MB.İ, 71/85, (7 Rebiülevvel 1298/7 Şubat 1881).
- 35 A. Akyıldız, "II. Abdülhamid'in Çalışma Sistemi...", s. 167-173.
- 36 Coşkun Çakır, "İktisadi ve Mali Manzara İhtiyat ve Terakkî", *II. Abdülhamid Modernleşme Sürecinde İstanbul*, İstanbul 2010, s. 222-243.
- 37 Mâbeyn-i Hümayûn Islahât Komisyo'nunca tutulmuş zabıt defterlerinden birine örnek olarak bkz. BOA, HH.d., 944.
- 38 BOA, HH.d., 944, (23 Nisan 1294/5 Mayıs 1878).
- 39 BOA, HH.d., 944, (23 Nisan 1294/5 Mayıs 1878).
- 40 BOA, HH.d., 944 nr. 10, (30 Mayıs 1294/11 Haziran 1878).
- 41 BOA, HH.d., 944, nr. 7, (13 Cemâziyelevvel 1295/15 Mayıs 1878).
- 42 BOA, HH.d., 944, nr. 9, (17 Cemâziyelevvel 1295/19 Mayıs 1878).
- 43 BOA, HH.d. 944., nr. 6, (12 Cemâziyelevvel 1295/14 Mayıs 1878).
- 44 BOA, HH.d., 944, nr. 18, (2 Receb 1295/2 Temmuz 1878).
- 45 BOA, Y.PRK.SGE, 1/14, (Tarihsiz)
- 46 "...Sene-i hâliye masraflarının sâbıkından bir sülûs derece noksanı olub galâ-yı esâr ile kavâim-i nakdiyye-nin fark fiyatı bu noksanı tad'if etmesi ile masârifât cihetinde pek büyük bir açık melhûz iken padişahımızın ıslâh-ı idâresi ve men'-i isrâfât ve telefât hakkında mebzûl ve şâyân buyrulmakda olan himemât-ı mütevâliye ve ikdâmât-ı celile-i hazret-i hilâfetpenâhilerinin husûle getirdiği tasarrufât-ı külliyye zikrolunan açığı dokuz milyon kuruş derecesine tenezzül ettirmiştir." (BOA, Y.EE.d., 36, [1 Receb 1294/12 Temmuz 1877]).
- 47 BOA, HH.d., 944, nr. 20, (5 Receb 1295/5 Temmuz 1878).
- 48 BOA, MB, 178/96, (2 Zilhicce 1293/19 Aralık 1876).
- 49 Selim Deringil, "II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nda Simgesel ve Törenselleşme: Görünmeden Görünmek", *Simgeden Millete II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*, İstanbul 2007, s. 53-92.
- 50 A. Akyıldız, *age*, s. 167-173; F. Georgeon, *age*, s. 173-232; Gökhan Çetinsaya, "Tarz-ı Siyaset", *II. Abdülhamid Modernleşme Sürecinde İstanbul*, İstanbul 2010, s. 94-111.

